

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК
УКРАЇНИ**

**ДЗВО «УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ»
Український відкритий університет післядипломної
освіти**

**Центральний інститут післядипломної освіти
Кафедра психології управління**

А.С. Москальова

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ
КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГІЧНИХ, НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ
ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ /КЕРІВНИКІВ І
ПРАЦІВНИКІВ ІНКЛЮЗИВНО-РЕСУРСНИХ ЦЕНТРІВ**

Спецкурс

для слухачів очно-дистанційної форми навчання
в системі післядипломної педагогічної освіти

Київ – 2019

Москальова А. С. Особливості формування психологічної культури педагогічних, науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти /керівників і працівників інклюзивно-ресурсних центрів. – К., 2019. – 70 с.

Схвалено кафедрою психології управління Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти Університету менеджменту освіти НАПН (протокол № 9 від «29» листопада 2018 р.).

Схвалено вченою радою Університету менеджменту освіти НАПН України (протокол № 7 від «11» грудня 2018 р.).

Рецензенти:

Бондарчук О.І. доктор психологічних наук, професор, зав.кафедрою психології управління ЦПО ДЗВО«Університет менеджменту освіти» НАПН України;

Лушин П. В., доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та практичної психології ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України.

Психологічна культура – інтегральна якість особистості, яка є важливою умовою для особистісного та професійного розвитку освітян. Саме тому нагальною проблемою освітнього процесу є розвиток як психологічної культури, так і її складових психологічного благополуччя освітян.

Дана навчально-методична розробка висвітлює сутність, показники психологічної культури, психодіагностичні методи її дослідження та психологічні умови розвитку.

Розробка містить навчально-тематичний план, програмний зміст, інформаційні матеріали для спецкурсу, а також завдання для самостійної роботи, питання для самоконтролю й список використаної та рекомендованої літератури.

Призначено керівним та педагогічним, науково-педагогічним працівникам освітніх організацій, викладачам інститутів післядипломної педагогічної освіти, практичним психологам, а також усім, хто цікавиться проблемами створення психологічно безпечного освітнього середовища, запобігання булінгу і маніпулятивним впливам на особистість.

© УМО НАПН України, 2019

ПЕРЕДМОВА

В умовах реформування освітньої галузі в Україні гостро постає необхідність створення оптимальних умов для розвитку особистості. Вітчизняна освіта, орієнтуючись на поглиблення психологічних основ в педагогічну діяльність, вимагає від учених не лише досконалого теоретичного вивчення проблеми, а й розробки необхідних методичних матеріалів, програм, технологій, які нададуть можливість педагогам підвищити ефективність своєї роботи. Психологічна культура особистості – це психологічний феномен, який постійно пропонується для використання у практиці педагогічної діяльності.

Проведений теоретичний пошук показав, що різноманітні аспекти проблеми психологічної культури були постійно в полі зору науковців: психологічна культура молодого вчителя (В.Войтко, В.Рибалка, Н.Чепелєва), професійна освіта молоді (В.Семиченко, Т.Титаренко), соціально-психологічні аспекти управлінської діяльності (Л.Карамушка, Н.Коломінський), психологічні і соціальні функції статевої ролі стереотипів (Р.Ассаджолі, Дж.Мід, С.Московічі, К.Роджерс, В.Франкл, Е.Фром, К.Юнг, Р.Шваб, Б.Фрідман, К. Юнг та ін.).

Водночас проблема формування психологічної культури освітян ще не була предметом спеціальних досліджень. Відповідно недавно визначені питання щодо дослідження психологічної культури, відсутність необхідної літератури, відповідність тем в учбовому процесі загальноосвітньої та професійної підготовки обумовлює необхідність розробки навчально-методичного комплексу у системі підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів.

Актуальність проблеми, її недостатня теоретична, методична і практична розробленість зумовили вибір **теми спецкурсу:**
„Технологія розвитку психологічної культури особистості освітян”.

Метою спецкурсу є поглиблення знань щодо сутності поняття „психологічна культура особистості освітянина” та оволодіння технологією (зміст, програма та форми роботи) її формування в процесі професійної підготовки спеціалістів.

Загальна логіка навчально-методичного комплексу „Технології розвитку психологічної культури особистості освітян”, відображена у сукупності теоретичних і практичних **завдань**:

- засвоєння психологічних знань, умінь, навичок, здібностей, які сприяють розвитку психологічної культури, як чинника особистісного зростання освітянина;
- усвідомлення теоретичної моделі складових психологічної культури та оволодіння методикою визначення рівнів їх сформованості;
- виявити тенденції розвитку і чинники формування психологічної культури освітянина;
- оволодіння технологією (зміст, програма та форми роботи) розвитку психологічної культури особистості.

На основі проведеної автором практичної роботи та осмислення її результатів було визначено особливості проведення тренінгу „Формування психологічної культури особистості освітянина в закладах післядипломної педагогічної освіти”, а саме: два розділи, кожний із яких містить тренінгові сесії (див.табл.3.1).

Організаційні форми проведення тренінгу. Спецкурс може проводитися у кількох основних організаційних формах: з керівниками та працівниками освітніх організацій (директором школи, заступниками директора школи, психологом); у межах спеціально створеної тренінгової групи (на базі інституту післядипломної педагогічної освіти або районного (міського) відділу (управління) освіти, до якої можуть входити представники кількох шкіл ("експериментально-розвивальний" варіант).

Перелік основних питань

1. Роль розвитку загальної та психологічної культури педагогічних працівників закладу вищої освіти / керівників і працівників Інклюзивно-ресурсних центрів .

2. Психологічний зміст та структура психологічної культури педагогічних працівників закладу вищої освіти / керівників і працівників Інклюзивно-ресурсних центрів .

3. Характеристика типів та видів психологічної культури особистості педагогічних працівників закладу вищої освіти / керівників і працівників Інклюзивно-ресурсних центрів .

4. Психологічні умови забезпечення розвитку психологічної культури педагогічних працівників закладу вищої освіти / керівників і працівників Інклюзивно-ресурсних центрів .

Практичне заняття:

Мета: формувати психологічну культуру педагогічних працівників закладу вищої освіти / керівників і працівників Інклюзивно-ресурсних центрів .

Надано технологію формування психологічної культури особистості в закладах вищої освіти / Інклюзивно-ресурсних центрах . Відповідно до логіки психолого-педагогічного дослідження наведено дані щодо ефективності проведеного експерименту з розвитку психологічної культури особистості.

Ключові слова: психологічне безкультур'я, психологічна технологія, психологічний тренінг, фасилітація

<https://www.youtube.com/watch?v=Xv70FjgZyIA>

Запитання для обговорення:

• Про що фільм?	• А інстинкти, потяги визначають нашу поведінку? Як?
• Чи легко було людині і чому?	• Що виявилось сильнішим ціннісні орієнтації чи потяги?
• Що визначає, спрямовує свідому поведінку людини?	• Чи народжується людина з ціннісними орієнтаціями

Запитання для обговорення

1. Назвіть основні етапи формування психологічної культури педагогічних працівників закладу вищої освіти / керівників і працівників Інклюзивно-ресурсних центрів ?
2. Що таке психологічний тренінг в умовах закладів вищої освіти / Інклюзивно-ресурсних центрів і його завдання?
3. На вашу думку, які основні завдання вирішуються при проведенні тренінгової роботи з формування психологічної культури особистості педагогічних працівників закладу вищої освіти / керівників і працівників Інклюзивно-ресурсних центрів ?
4. Які інтерактивні методи варто використовувати в тренінговій роботі практичним працівником для формування психологічної культури педагогічних працівників закладу вищої освіти / керівників і працівників Інклюзивно-ресурсних центрів ?

Запитання для контролю перевірки знань

1. Що таке культура?
2. Назвіть основні теорії і концепції, що становлять методичне підґрунтя вивчення загальної культури особистості?
3. Які функції культури ви можете назвати?
4. Що таке культура особистості? Що таке культура особистості педагогічних працівників закладу вищої освіти / керівників і працівників Інклюзивно-ресурсних центрів ?
5. Що таке психологічна культура педагогічних працівників закладу вищої освіти / керівників і працівників Інклюзивно-ресурсних центрів ?
6. Визначте складові психологічної культури педагогічних працівників закладу вищої освіти / керівників і працівників Інклюзивно-ресурсних центрів ?
7. Які показники мотиваційно-потребового складника психологічної культури педагогічних працівників закладу вищої освіти / керівників і працівників Інклюзивно-ресурсних центрів ?
8. Проаналізуйте показники емоційного складника психологічної культури педагогічних працівників закладу вищої освіти / керівників і працівників Інклюзивно-ресурсних центрів ?
9. Які показники характеризують поведінковий компонент психологічної культури педагогічних працівників закладу вищої освіти / керівників і працівників Інклюзивно-ресурсних центрів ?

Перелік питань для самоконтролю

1. Як співвідносяться між собою поняття «культура», «психологічна культура особистості», «психологічна культура» педагогічних працівників закладу вищої освіти / керівників і працівників Інклюзивно-ресурсних центрів ?

2. Яка відмінність між поняттями «психологічна культура» та «психологічна безкультурність» особистості та педагогічних працівників закладу вищої освіти / керівників і працівників Інклюзивно-ресурсних центрів ?

3. Назвіть основні компоненти психологічної культури педагогічних працівників закладу вищої освіти / керівників і працівників Інклюзивно-ресурсних центрів .

4. Які чинники впливають на формування психологічної культури педагогічних працівників закладу вищої освіти / керівників і працівників Інклюзивно-ресурсних центрів ?

Завдання для самостійної роботи

1. Розкрийте поняття «психологічно культурна особистість», «психологічно безкультурна особистість». Назвіть основні їх відмінності?

2. Розробіть технологію формування психологічної культури особистості у власному позашкільному закладі.

3. Провести тренінг щодо формування психологічної культури обдарованих дітей в умовах позашкільного навчального закладу.

4. Підготувати аналіз ефективності роботи щодо формування психологічної культури педагогічних працівників закладу вищої освіти / керівників і працівників Інклюзивно-ресурсних центрів .

Обговоріть ситуації. Цькування у школі: історії учнів та їхнього учителя: <https://www.youtube.com/watch?v=7uLuSwaWE90>

ІНФОРМАЦІЙНО-ЗМІСТОВИЙ БЛОК

Зміст тренінгу «Особливості формування психологічної культури педагогічних, науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти /керівників і працівників інклюзивно-ресурсних центрів»

Психологічна культура особистості – це психологічний феномен, який постійно пропонується для використання у практиці педагогічної діяльності. Актуальність дослідження полягає у необхідності висвітлення проблеми розвитку психологічної культури керівників навчальних закладів – слухачів підвищення кваліфікації ППО та створенні на основі відповідної технології, яка сприятиме адаптації до умов сьогодення. Аналіз наукових праць відомих вітчизняних (Л.Журавська [1], Л.Карамушка [4], Т.Сущенко [11] і ін.) та зарубіжних (О.Мотков [6], Л.Собчик [10]) психологів показав, що науковці працюють над дослідженням особистісних якостей, властивостей, рис керівників закладів освіти, ведуть пошуки оптимальних шляхів їх удосконалення. Водночас проблема розробки сутності психологічної культури керівників в умовах навчальних закладів не була предметом спеціальних досліджень. Тому актуальність теми дослідження полягає у необхідності виявлення тенденцій розвитку психологічної культури керівників закладів

освіти та створенні на їх основі умов оптимізації професійної діяльності та особистісного зростання співробітників. *Об'єктом дослідження* у даному випадку буде психологічна культура керівників навчальних закладів як складова їх особистісного розвитку, *предметом* – процес розвитку психологічної культури керівників навчальних закладів освіти. *Мета дослідження*: теоретично обґрунтувати, розробити та апробувати технологію розвитку психологічної культури керівників закладів освіти.

У своєму дослідженні ми виходили з *припущення*, що оптимізувати процес успішної професійної діяльності та особистісного зростання управлінців у ситуації педагогічної взаємодії можна шляхом введення у роботу освітньої організації технології розвитку психологічної культури керівників навчальних закладів освіти.

Загальний дизайн тренінгу. В основу розробки тренінгу покладено технологічний підхід запропонований і створений Л.М. Карамушкою для підготовки персоналу в умовах соціально-економічних змін [2; 12]. Сутність цього підходу полягає, зокрема, в тому, що психологічна підготовка керівника до вирішення тих чи інших психолого-управлінських завдань може здійснюватися за тиким дизайном: *а) інформаційно-смісловий блок* (усвідомлення учасниками підготовки сутності явища та його суттєвих характеристик); *б) діагностичний блок* (діагностика учасниками підготовки рівня розвитку власних особистісних характеристик, необхідних для успішного виконання певних психолого-управлінських завдань); *в) корекційно-розвивальний блок* (оволодіння конкретними прийомами виконання певних психолого-управлінських завдань) [2; 4].

Організаційні форми проведення практичного заняття. Тренінг складається із двох розділів, кожний із яких містить тренінгові сесії. Структура практичних занять підготовки керівників керівних кадрів освіти здійснюється за таким загальним планом:

Розділ I. „Психологічні підходи до сутності розуміння психологічної культури особистості”.

Розділ II. „Розвиток психологічної культури керівників закладів освіти в системі післядипломної педагогічної освіти”.

Кожен із розділів включає тренінгові сесії (від 1 до 3, залежно від змісту розділу). Усього у двох розділах представлено чотири тренінгові сесії (табл.1). Кожна із тренінгових сесій, у свою чергу, складається із трьох блоків (змістовно-сміслового, діагностичного та корекційно-розвивального), які виділено згідно з технологічним підходом до організаційного тренінгу.

Структура тренінгу „ Особливості формування психологічної культури педагогічних, науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти /керівників і працівників інклюзивно-ресурсних центрів ”

Розділ тренінгу	Тренінгові сесії
Розділ I. Психологічні підходи до сутності розуміння психологічної культури особистості”	Тема 1. Сутність та зміст психологічної культури керівників закладів освіти
Розділ II. Розвиток складових психологічної культури керівників закладів освіти в системі післядипломної педагогічної освіти	Тема 2. Психологічна характеристика мотиваційно-потребового складника психологічної культури керівників закладів освіти
	Тема 3. Психологічна характеристика інтелектуально-почуттєвого складника психологічної культури керівників закладів освіти
	Тема 4. Психологічна характеристика поведінково-вольового складника психологічної культури керівників закладів освіти
Діагностика психологічної культури особистості	

Реалізація кожного із названих блоків тренінгу здійснювалася за допомогою спеціальних *інтерактивних технік*: мультимедійна презентація (презентація загального дизайну, основних етапів тренінгу та окремих смислових питань); метод незавершених речень (із подальшим груповим обговоренням); метод „мозкового штурму” (робота в групах); підготовка малюнків; виконання творчого завдання; міжгрупової дискусії; психологічного практикуму; ділової гри; виконання домашніх завдань; використання зворотнього зв’язку (у вигляді фотоматеріалів, виготовлених під час тренінгу за

допомогою цифрового фотоапарата та їх демонстрації на екран; рефлексії занять та заповнення спеціальної анкети „Аналіз ефективної роботи тренінгу”) тощо.

Розділ I. «Психологічні підходи до сутності розуміння психологічної культури особистості»

Тренінгова сесія 1. Сутність та зміст психологічної культури освітянина.

Мета тренінгової сесії: формування у керівників закладів освіти уявлень про сутність та зміст психологічної культури.

Основні завдання тренінгу:

1. Розуміння керівниками закладів освіти сутності та змісту психологічної культури особистості.
2. Оволодіння знаннями про основні структурні компоненти психологічної культури керівників закладів освіти в системі ППО.
3. Оволодіння методами діагностики психологічної культури особистості, необхідної для ефективного управління освітньої організації.
4. Оволодіння уміннями та навичками виконання конкретних управлінських завдань, які виникають у процесі управління освітніми закладами.

Обладнання: фліп-чарт, робочі зошити, мультимедійна система.

Структура тренінгової сесії:

- Вступ;
- змістовно-смысловий компонент тренінгу „Аналіз різних підходів щодо вивчення психологічної культури освітянина”;

- діагностичний компонент тренінгу: „Діагностика рівня сформованості психологічної культури та психологічно-культурних намагань керівників навчальних закладів” [6];
- корекційно-розвивальний компонент тренінгу: „Розвиток умінь та навичок психологічної культури керівників закладів освіти” [1; 12];
- підведення підсумків тренінгової сесії.

Тренінгова сесія 2. „Психологічна характеристика мотиваційно-потребового компоненту психологічної культури керівників навчальних закладів”.

Мета тренінгової сесії: розвиток у керівників навчальних закладів уявлень щодо змісту мотиваційно-потребового складника психологічної культури.

Основні завдання тренінгової сесії:

1. Розуміння керівними кадрами освіти змісту та психологічних особливостей мотиваційно-потребового складника психологічної культури.
2. Оволодіння методами діагностики мотиваційно-потребового складника психологічної культури управлінців, необхідної для ефективного управління навчальним закладом.
3. Оволодіння умінями та навичками виконання конкретних управлінських завдань, які виникають у процесі розвитку мотиваційно-потребової сфери освітянина.

Обладнання: фліп-чарт, робочі зошити, мультимедійна система.

Структура тренінгової сесії включає такі сесії:

- *Вступ;*
- *змістовно-смісловий компонент тренінгу „Аналіз основних складових мотиваційно-потребового компоненту психологічної культури керівника навчального закладу освіти”;*
- *діагностичний компонент тренінгу: „Діагностика рівня сформованості мотиваційно-потребового компоненту психологічної культури керівників навчальних закладів” [12; 14];*
- *корекційно-розвивальний компонент тренінгу: „Розвиток у керівників закладів освіти психологічних умінь та навичок щодо управління мотиваційно-потребовим компонентом психологічної культури” [7; 8; 11];*
- *підведення підсумків тренінгової сесії.*

Зміст тренінгової сесії та особливості її проведення.

Розділ II. Розвиток складових психологічної культури керівників закладів освіти в системі післядипломної педагогічної освіти

Тренінгова сесія 3. „Психологічна характеристика інтелектуально-почуттєвого компоненту психологічної культури керівників навчальних закладів”.

Мета тренінгової сесії: формування у керівників навчальних закладів уявлень щодо змісту інтелектуально-почуттєвого компоненту психологічної культури.

Основні завдання тренінгової сесії:

1. Розуміння керівними кадрами освіти змісту та психологічних особливостей інтелектуально-почуттєвого складника психологічної культури.
2. Оволодіння методами діагностики інтелектуально-почуттєвого складника психологічної культури управлінців, необхідного для ефективного управління навчальним закладом.
3. Оволодіння уміннями та навичками виконання конкретних управлінських завдань, які виникають у процесі розвитку мотиваційно-потребов інтелектуально-почуттєвої сфери освітянина.

Обладнання: фліп-чарт, робочі зошити, мультимедійна система.

Структура тренінгової сесії включає такі аспекти:

- *Вступ;*
- *змістовно-смісловий компонент тренінгу „Аналіз основних складових інтелектуально-почуттєвого компоненту психологічної культури керівника навчального закладу освіти”;*
- *діагностичний компонент тренінгу: „Діагностика рівня сформованості інтелектуально-почуттєвого компоненту психологічної культури керівників навчальних закладів” [5; 10];*

- *корекційно-розвивальний компонент тренінгу: „Розвиток у керівників закладів освіти психологічних умінь та навичок щодо управління інтелектуально-почуттєвим компонентом психологічної культури [11; 13]”; Проаналізуйте цінності особистості, які впливають на формування психологічної культури*

Кодекс цінностей сучасного українського виховання

(Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні: Педагогічні концепції. - К.: Школяр, 1997.-С. 110-112)

Абсолютні, вічні цінності:

Віра
Надія
Любов
Сумління
Правда
Доброта
Чесність
Справедливість
Щирість
Гідність
Милосердя
Прощення
Досконалість
Краса Свобода
Нетерпимість до зла
Великодушність

Оберігання життя

Мудрість Благородство

Основні національні цінності:

Українська ідея

Державна незалежність України

Самопожертва в боротьбі за свободу нації

Патріотизм, готовність до захисту Батьківщини

Єдність поколінь на основі віри в національну ідею

Почуття національної гідності

Історична пам'ять

Громадська національно-патріотична активність

Пошана до державних і національних символів, до державного Гімну

Любов до рідної культури, мови, національних свят і традицій

Пошана до Конституції України

Підтримка владних чинників у відстоюванні незалежності України та розбудові атрибутів державності

Орієнтація власних зусиль на розбудову Української Держави і розвиток народного господарства

Прагнення побудувати справедливий державний устрій
Обстоювання ідеології українського державотворення
Готовність стати на бік народів, які борються за національну свободу
Сприяння розвитку духовного життя українського народу
Дбайливе ставлення до національних багатств, до рідної природи
Увага до зміцнення здоров'я громадян України

Основні громадянські цінності: Прагнення до соціальної гармонії

Відстоювання соціальної і міжетнічної справедливості
Культура соціальних і політичних стосунків
Пошана до Закону
Рівність громадян перед Законом
Самовідповідальність людини

Права людини - на життя, власну гідність, безпеку, приватну власність, рівність можливостей тощо
Суверенітет особи

Право на свободу думки, совісті, вибору конфесії, участі в політичному житті, проведенні зборів, самовираження тощо
Готовність до захисту індивідуальних прав і свобод
Обов'язки, що випливають з прав і свобод інших людей
Пошана до національно-культурних вартостей інших народів
Повага до

демократичних виборів і демократично обраної влади Толерантне ставлення до чужих поглядів, якщо вони не суперечать абсолютним і національним вартостям

Цінності сімейного життя: Подружня вірність Піклування про дітей Піклування про батьків і старших у сім'ї Пошана до предків, догляд за їхніми могилами Взаємна любов батьків Злагода та довір'я між членами сім'ї Гармонія стосунків поколінь у сім'ї Демократизм стосунків, повага до прав дитини і старших Відповідальність за інших членів сім'ї Допомога слабшим членам сім'ї Гармонія батьківського і материнського впливу у вихованні Спільність духовних інтересів членів сім'ї

Здоровий спосіб життя, прихильність до спорту
Культ праці, дбайливе ставлення до її результатів
Дотримання народних звичаїв, охорона традицій
Гостинність
Сімейна відкритість щодо громадського життя
Гігієна сімейного життя
Багатодітність

- *підведення підсумків тренінгової сесії.*

Зміст тренінгової сесії та особливості її проведення.

Тренінгова сесія 4. *Психологічна характеристика поведінково-вольового компоненту психологічної культури керівників навчальних закладів”.*

Мета тренінгової сесії: формування у керівників навчальних закладів уявлень щодо змісту поведінково-вольового компоненту психологічної культури керівників навчальних закладів.

Основні завдання тренінгової сесії:

1. Розуміння керівними кадрами освіти змісту та психологічних особливостей поведінково-вольового складника психологічної культури.
2. Оволодіння методами діагностики поведінково-вольового складника психологічної культури управлінців, необхідного для ефективного управління навчальним закладом.
3. Оволодіння уміннями та навичками виконання конкретних управлінських завдань, які виникають у процесі розвитку поведінково-вольового сфери освітянина.

Обладнання: фліп-чарт, робочі зошити, мультимедійна система.

Структура тренінгової сесії включає такі сесії:

- *Вступ;*
- *змістовно-смісловий компонент тренінгу „Аналіз основних складових поведінково-вольового компоненту психологічної культури керівника навчального закладу освіти”;*
  - *діагностичний компонент тренінгу: „Діагностика рівня сформованості поведінково-вольового компоненту психологічної культури керівників навчальних закладів” [7; 8; 10];*
  - *корекційно-розвивальний компонент тренінгу: „Розвиток у керівників закладів освіти психологічних умінь та навичок щодо управління поведінково-вольового компонентом психологічної культури” [1; 10; 14];*
- *підведення підсумків тренінгової сесії.*

ІНФОРМАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ СПЕЦКУРСУ

	<p>БЛОК 1. ІНФОРМАЦІЙНО- СМІСЛОВИЙ КОМПОНЕНТ</p>
--	---

В працях багатьох авторів можна знайти твердження про те, що існування особистості за самою своєю сутністю збігається з культурою, бо оволодіння матеріальним і духовним світом – це

перетворення його у світ людського буття. Водночас у процесі такого перетворення змінюється й сам суб'єкт перетворень, відбувається його розвиток. З позицій культурологічного підходу, представленого роботами вітчизняних та зарубіжних вчених (Г.Балл, В.Іванов, І. Ісаєв, М.Каган, В.Рибалка, І.Чорний, В.Шинкарук та ін.), культура особистості трактується не тільки як репродуктивна активність, що забезпечує збереження досягнутого рівня у суспільно-історичному розвитку, але й як творчість особистості, спрямована як на споглядання нового в культурі, так і на присвоювання культурних цінностей у процесі становлення індивідуальної культури [1; 7; 8; 9; 22; 23; 24; 29; 31].

А.Ахієзер, визначаючи філософські основи соціокультурної теорії, зазначає, що культура, яка виникла як один із аспектів людської життєдіяльності і стала в процесі розвитку теоретичного мислення однією із базових ознак, притаманних людині, відіграла роль організованого накопичення досвіду творчої діяльності людини. Адже культура завжди є програмою діяльності її носія – конкретного суб'єкта, програмою її відповідності нагромадженому людством досвіду. Тому втрата суб'єктом важливих аспектів набутої культури загрожує можливості регуляції відтворювальної діяльності. Звідси, основною проблемою людства завжди були не тільки здобуття матеріальних благ і вдосконалення матеріальних знарядь і засобів виробництва, а підтримка і розвиток здібностей людини до власного відтворення [4].

П. Гуревич наводить декілька специфічних підходів до визначення культури. Один з них – це філософсько-антропологічний, де культура роздивляється як розгорнута феноменологія людини. Представником цієї думки був Едуард Тайлор (1832-1917), який визначав культуру як сукупність знань, мистецтва, моралі, права, звичок та інших особливостей, які притаманні людині – члену суспільства. Він роздивлявся людський рід як цілісне поняття, що зберігає свою однорідність в результаті дії загального закону еволюції. На зміну цьому погляду з'являється філософсько-історичний. Він розкриває механізми породження, виникнення власне людської історії. В вітчизняній літературі такий підхід часто

називають діяльнісним, тобто коли відбувається передбачена, спланована зміна дійсності. При цьому виходить, що сукупність змінених, таким чином або знову створених фактів разом з необхідними для цього засобами – як “засобами виразності“, так і “зовнішніми засобами“, повинна називатися культурою [6]. Тобто, в тлумаченні феномена культури проявляється бажання співставити її з людиною, природою, історією, соціумом. Так з’являється соціологічне трактування культури. Ось деякі визначення культури, що наводяться В.Поліщуком, які характеризують її з боку соціологічного розуміння. Культура - це: чіткі вірування, цінності та норми поведінки, які організують соціальні зв’язки та роблять можливими загальну інтерпретацію життєвого досвіду (У.Бекет); спадкові винаходи, речі, технічні процеси, ідеї, традиції та цінності (Б.Малиновський); мова, вірування, естетичні смаки, знання, професійна майстерність та усякого роду традиції (А.Радкліфф-Браун); загальний та прийнятий спосіб мислення (К. Юнг).

І. Ісаєв [8]наголошує, що сучасна наука вивчає культуру за трьома напрямками:

- як сукупність матеріальних і духовних цінностей (О. Арнольдів, Ю. Єфимов, І. Громов, В. Малахов, В. Тугарінов, Н. Чавчавадзе);
- як специфічний спосіб людської діяльності (К. Абульханова-Славська, О. Асмолова, В. Давидович, Ю. Жданов, М. Каган, О. Леонтєв, С. Рубинштейн);
- як процес творчої самореалізації сутнісних сил особистості (В. Біблер, Л. Коган, В. Мажуєв, Е. Соколов [7]).

Таким чином, в основі тлумачення та визначення поняття «культура» лежить або філософсько-антропологічна, або філософсько-історична, або соціологічна природа. Серед науковців, які займалися цією проблемою, можна назвати С. Аверінцева,

В.Губіна, В.Іванова, Л.Кертмана, М.Кагана, Ю.Лотмана, В.Мажуєва, Г.Нодіа, В.Поліщука, В.Топорова.

Життя людини розглядати окремо від розвитку культури та цивілізації в цілому неможливо. Існування особистості за самою своєю сутністю збігається з культурою, бо матеріальне і духовне оволодіння світом є перетворення його у світ людського буття. Водночас у процесі такого перетворення змінюється й сам суб'єкт перетворень, відбувається його розвиток. Індивідуальна доля людини, життєвий шлях особистості, міра і засоби реалізації її життєвих планів і програм завжди вплетені в певну епоху, яка, з одного боку, є тим історичним, суспільним фоном, на якому розгортається життєдіяльність індивіда; з іншого, сам він як людська особистість виступає більш чи менш активним продукувачем, творцем епохи, накладаючи часом неповторний, індивідуальний відбиток на її соціальний, культурний зміст, психологічний колорит, місце і роль в історії суспільства чи всієї цивілізації.

Дослідники І.Чорний та В.Танасійчук відмічають, що якщо культуру визначати, з одного боку, як формування, плекання людини, її якостей і властивостей, а з іншого – як створення відповідних умов, за яких людина має можливості проявити свої здібності, здійснювати мету і ідеали, то стає зрозумілим зростання інтересу до феномену культури, до визначення її статусу, ролі і функцій у житті окремого індивіда. Ці автори вказують, що існують основні теорії і концепції, що становлять методичне підґрунтя вивчення культури [29]:

Основні теорії і концепції, що становлять методичне підґрунтя вивчення культури

- монолійна (мономодальна) концепція розвитку культури – в основі всіх моноліїнних концепцій лежить уявлення про процес еволюції духовного складника людської цивілізації як про рух від простого до складного, менш досконалого до більш досконалого;
- концепція культурно-історичних циклів – культура розглядається як певний живий організм з визначеними просторово – часовими параметрами. Представники даної теорії – Тойнбі, П.Сорокін, О.Шпенглер, – кожен по – своєму вказували на нові підходи у новій світоглядній ситуації, що спричинена переосмисленням і переоцінкою ролі людини у складних і суперечливих економіко-політичних і соціокультурних процесах періоду свого життя;
- ігрова теорія Гейзінги – в основі якої є твердження Гейзінга, що культура виникає та розвивається у процесі гри. У грі, на думку Гейзінги, людина виражає своє ставлення до життя і світу, яке проявляється, зокрема, як надмірність енергії;
- психоаналітична концепція культури будується на дослідженнях З.Фрейда, де об'єктом психоаналітичних досліджень стає культура в різноманітних проявах.

І. В. С. Михайлова
завідувачка кафедри освіти

Аналіз цих концепцій дозволяє виявити неоднозначність розуміння їхніми авторами як змісту, предметного поля поняття “культури”, так і соціальних функцій самої культури, що надає можливість розширити коло питань куди проникає культура. Людина постійно перебуває у стані пошуку. Їй треба пізнати світ, дізнатися, що він становить собою та які його предметні властивості, необхідно розуміти цей світ і сприймати його відповідно до цього розуміння, виробити навички адекватного ставлення до предметів і явищ. Для того, щоб здійснити всю складну й різнобічну роботу щодо вживання у світ, людина повинна формувати відповідні здібності, нахили, властивості, котрі доможуть їй існувати у суспільстві. Оволодіваючи певним рівнем культури, особистість не лише формує і розвиває свою індивідуальність, а й збагачує водночас загальнолюдський досвід соціально-культурного розвитку [30]. Тобто, людське життя має суспільний вимір і може бути оцінене з точки зору інтересів спільноти людей, бо людина є істотою соціальною, тому всім проявам її життя властивий соціальний характер.

Водночас особистість – це персона, індивідуальність, яка набула певної автономії у структурі суспільства, має незалежний статус і переслідує власні цілі. Тому критеріям дійсно гідного людини життя відповідає такий тип організації життєдіяльності, який забезпечує змістовну наповненість життя, багатогранність розвитку особистості, свободу її самореалізації [21]. За такого розуміння, культура життя є тотожною духовному розвитку особистості.

Аналізуючи результати наукових досліджень, можна відмітити актуальність і зростаючу увагу до даної проблеми з боку вчених різних спрямувань. Так, **О.Газман** визначає культуру особистості як “гармонію культури знань, культури творчої взаємодії та культури відчуттів і спілкування. Культура є вирішення суперечностей між крайнощами (природа та виробництво, праця та відпочинок, суспільство та особистість тощо). Культура – це досягнення особистістю деякої гармонії, що дає їй соціальну стійкість, продуктивну включеність у суспільне життя та працю, а також особистісний емоційний комфорт” [5, с. 227].

О.Рудницька, досліджуючи суттєві ознаки духовної культури особистості, ототожнює її з особистісною культурою. Автор робить висновок, що особистісна культура – це індивідуальна форма виявлення результатів культурного впливу суспільства на людину, водночас – це результат сприйняття людиною культурних цінностей, міра активного індивідуального освоєння загальнолюдських надбань, міра індивідуальної культурної діяльності суб'єкта [25].

Ряд авторів вважають основою культури особистості її прояв у культурі поведінки та діяльності. За визначенням **М.Лукашевича**, у вітчизняній соціальній психології поведінка трактується як діяльність, що має природні передумови. Вона визначається переважно соціальними потребами, нормами та правилами спільного життя людей, системою соціальних і культурних ролей, мовою та іншими знаковими системами. Відбувається ця діяльність в умовах взаємодії з факторами фізичного та соціального середовища. Навчання повсякденній поведінці як “здатності взаємодіяти із суспільством і предметним світом” здійснюється завдяки участі у різноманітних життєвих ситуаціях [10]. Діяльнісний підхід у визначенні культури розглядали такі: **В.Семенов, В.Рибальченко, В.Давидович, Е.Маркарян, О.Ханова та ін.** На їх думку культура є: особливий діяльнісний спосіб оволодіння світом, включаючи весь зовнішній світ – природу та суспільство, – так і внутрішній світ самої людини в смислі її формування та розвитку (**В.Семенов**); сукупність матеріальних і духовних продуктів діяльності (**З.Каганова, В.Леонтєв, П.Сивоконь, Г.П.Францев**); сукупність матеріальних і духовних предметів людської діяльності, організаційних форм, які слугують суспільству, духовним процесам, і станів людини та видів її діяльності (Е.Соколов); власне діяльність з відповідним їй предметним змістом (С.Артановський, Л.Коган, В.Межуєв).

М.Гриньова, досліджуючи проблему культури, вказує на необхідність розгляду особистісного та діяльнісного підходів нерозривно, бо вони доповнюють один одного: людина живе, розвивається, створює культуру, користується набутим нею культурним багатством. Все це відбувається у процесі діяльності,

тобто людина може існувати тільки завдяки діяльності, котра дозволяє створювати певні цінності [6].

Підсумовуючи вище зазначене, ми розглядатимемо культуру особистості за багатьма критеріями, які дадуть нам цілісну картину її загальної вихованості, суспільної свідомості, обізнаності через поведінку та діяльність. Для цього слід дещо іншим ракурсом осмислити поведінку особистості, враховуючи її особистісні якості. У даному випадку ми не обійдемося без розгляду одного із провідних аспектів загальної культури особистості – психологічного.

Вихідним положенням про психологічну культуру особистості в ракурсі нашого дослідження буде твердження, що **психологічна культура** – це інтегративна складова особистості, яка поєднує у собі зовнішні культурні надбання суспільства (духовні цінності, традиції, зразки поведінки) та особистісні якості (орієнтованість на такі гуманістичні цінності, як альтруїзм, відповідальність, доброта, гармонійність, краса тощо), ступінь сформованості якої забезпечує ефективність особистісного розвитку та соціалізації людини у суспільстві.

Дослідження з проблем психологічної культури можна об'єднати в чотири групи.

До **першої** входять дослідження, що стосуються її окремих структурних компонентів (перцепції, рефлексії, саморегуляції, здатності до спілкування, соціального мислення, спостережливості, відповідальності, самостійності тощо). Серед найвідоміших авторів цього напрямку можна назвати: **К.Абульханову-Славську, Б.Ананьєва, О.Бодальова, Л.Божович, В.Войтко, О.Леонтєва, О.Моткова, Н.Чепелєву.**

До **другої групи** належать роботи **М.Боришевського, Я.Коломінського, І.Кона, О.Кононко, В.Рибалка, В.Семиченко, С.Спіркіна, Т.Титаренко, Р.Шакурова.** Ці автори виділяють інтегративні якості особистості, що дозволяють людині усвідомити своє “Я” і зберегти його стосовно інших “Я”, реалізувати творчий потенціал, самоактуалізуватись (професійна самосвідомість, духовний простір суб'єктивної реальності, професійно-особистісне самовизначення та ін.).

Третю групу складають дослідження **О.Васильєва, І.Дубровіної, М.Лісіної, В.Століна, Л.Терлецької** – присвячені проблемам виявлення психологічних умов, розробки активних методів, психологічних засобів, різних психотехнологій та інших факторів активізації творчого потенціалу особистості і спрямовані на забезпечення адекватних проявів психіки людини, формування здатності до саморегуляції, розширення простору свого “Я”.

Четверта група дослідників а саме: **Н.Анікеєва, Т.Говорун, Л.Колмогорова, Т.Кириліна, В.Сластьонін, І.Чеснокова, О.Хухлаєва** розглядають психологічну культуру як засіб ефективного виконання будь-якого виду діяльності (навчання, гри, праці, спілкування),

Аналіз відповідної літератури дає змогу ознайомитись з визначенням загальної та професіональної психологічної культури.

Психологічна культура

О. Мотков. Психологічна культура охоплює комплекс активно-перетворювальних культурно-психологічних намагань і відповідних вмінь. Вона містить систематичне самовиховання культурних намагань та навичок, досить високий рівень повсякденного та ділового спілкування, хорошу психологічну саморегуляцію, творчий підхід до справ, вміння пізнавати й реалістично оцінювати свою особистість.

О.Бодальов. Психологічна культура звертає увагу на вміння розбиратися у психології інших людей, емоційно відгукуватися на їх поведінку і стан, а також застосовувати засоби впливу, що відповідають індивідуально-психологічним особливостям кожного з них.

В.Войтко говорить, що психологічна культура вчителя – це система антропологічних, психологічних, педагогічних знань, умінь і навичок вчителя, його особлива здатність розуміти психіку інших людей, спілкуватися з ними. Передумовами психологічної культури вчителя є особистісна та світоглядна зрілість, внутрішня налаштованість на виховну діяльність. Уміння відчувати настрій дитини, її внутрішній світ, поважати гідність дитини як особистості, високе довір'я і справжня любов до дітей, уміння щедро ділитися з дітьми знаннями, емоційною наснагою свого серця – все це також є змістом психологічної культури

© А.С. Москальова

Університет менеджменту освіти

Психологічна культура

Н.Чепелєва. Визначає психологічну культуру вчителя як спосіб мислення, що базується на системі теоретичних знань з психології і виявляється в здатності використовувати ці знання, оперувати ними у практичній діяльності у процесі прийняття рішень за конкретних обставин у ситуаціях спілкування.

С.Мартиненко. Зазначає, що психолого-педагогічна культура вчителя, крім знань, містить систему специфічних умінь і навичок, де на першому місці повинні бути психологічні уміння спілкування з дітьми. Автор виділяє такі специфічні психологічні уміння, необхідні педагогам сучасної школи:

- відчувати емоційний стан, настрої дитини;
- делікатно і ненав'язливо формувати духовний світ учнів;
- поставити вимоги, не ображаючи; суворо спитати, не принижуючи при цьому людської гідності;
- відрегулювати оптимальний морально-психологічний клімат у дитячому колективі;
- поважати гідність маленької людини й громадянина, бути справедливим і чесним, навіть у тих випадках, коли гостро зачеплене особисте "Я";
- зберігати перед дітьми витримку;
- бути готовим визнати свою помилку; при необхідності вибачитися перед учнем;
- бути з дітьми відвертими, поділяти їхні невдачі, тривоги, горе;
- виховувати дітей чесними, вольовими, справжніми громадянами Української держави.

На думку В.Рибалка, психологічна культура практичного психолога – розуміється як соціально, онтологічно та внутрішньо детермінований рівень засвоєння, використання та функціонування психологічних цінностей, в якості яких виступають ефективні психологічні знання, вміння навички, здібності до високопрофесійної психологічної діяльності психолога. Для більш повного розуміння сутності професійної діяльності психолога у просторі психологічної культури, науковець пропонує виділити шість рівнів розвитку психологічної культури:

Шість рівнів розвитку психологічної культури (за В.Рибалко):

Рівень психологічного безкультур'я, який характеризується відсутністю у значної частини населення психологічних знань, умінь, здібностей.

Низький рівень розвитку психологічної культури (ПК) – з помірним проявом у деякої частини населення безсистемних психологічних знань і умінь.

Середній рівень розвитку ПК – за наявності у невеликої частини суспільства

Високий рівень розвитку ПК – при наявності у певних особистостей стійкої і дієвої системи психологічних знань, умінь, навичок, здібностей.

Вищий рівень розвитку ПК, що формується в процесі професійного засвоєння психологічних знань, умінь, здібностей в умовах спеціального психологічного навчання і професійної підготовки у ВНЗ.

Найвищий рівень розвитку ПК як наслідок професійної діяльності підготовленого психолога.

Підсумовуючи, можна зазначити, що змістовний розгляд різних проявів психологічної культури, що інтегрується в загальну культуру особистості, умовно можна здійснювати на двох рівнях: загальному та конкретному. Загальний – охоплює всі сфери життя та проявів людини, а саме: можливості особистості (знання, вміння, навички), психічні процеси (сприймання, пам'ять, мислення, уяву тощо). Конкретний – безпосередньо обслуговує міжособистісні стосунки та конкретні життєві потреби. До них можна віднести: ставлення до навколишнього середовища, спрямованість особистості, ціннісні орієнтації, потреби, інтереси, мотиви, стиль поведінки, діяльності. Крім того, в контексті розгляду психологічної культури виявляють: культуру мислення, перцептивну культуру, культуру діяльності, культуру поведінки, культуру спілкування, культуру самоуправління.

Отже, психологічна культура – це не стільки природна риса особистості, скільки результат формування певних психологічних якостей особистості, який нерозривно пов'язаний з розвитком загальної культури особистості (як інтеграція духовних цінностей, зразків поведінки, загальнолюдської культури). Психологічно культурною особистості можна вважати таку, в якій органічно поєднані психологічні знання, кращі риси характеру і психологічна готовність (установки) діяти культурно (висока культура поведінки, вчинків, співіснування тощо).

Орієнтиром для цього має бути вдало підібрана модель психологічної культури, яка науково визначена та методично обґрунтована.

Зміст і структура психологічної культури керівних кадрів освіти

Враховуючи той факт, що у психологічній літературі сутність феномену психологічної культури відрізняється різноманітністю та неоднозначністю, спробуємо розробити відповідну модель. Виходячи з проведеного аналізу досвіду вітчизняних та зарубіжних психологів, психологічна культура буде розглядатися нами як важлива складова

загальної людської культури, як взаємозв'язок між внутрішнім психічним світом особистості та світом зовнішнім, предметним, соціальним. *Психологічна культура у теоретичному аспекті* – це цілісна система психологічних знань, умінь, і навичок, які допомагають людині розкрити власні, зрозуміти особистісні якості інших осіб у процесі міжособистісних та партнерських відносин, викликають інтерес та бажання до навчання, допомагають бути стриманими, толерантними, виваженими. Під *психологічною культурою в практичному аспекті* розуміється складне системне утворення, яке, виступаючи як результат інтеграції когнітивних, афективних, поведінкових компонентів особистості, надалі визначає якість їх перебігу і забезпечує: адекватне сприймання оточуючих і самосприймання; доцільність емоційного реагування на внутрішні та зовнішні чинники; оптимальність поведінки та вчинків відповідно до зовнішніх та внутрішніх обставин життєдіяльності. **Психологічна культура педагогічних та науково-педагогічних працівників** буде розглядатися нами як інтегративна складова особистості, яка об'єднує у собі знання про оптимальні способи міжособистої взаємодії, соціально доцільну систему мотивації, характеризується ефективністю, конструктивністю діяльності (зовнішньої та внутрішньої) та нерозривно пов'язана з розвитком загальної культури особистості (як інтеграція духовних цінностей, зразків поведінки, загальнолюдської культури), рівень якої визначається не стільки змістом окремих складових, скільки ступенем взаємодоповненості та взаємоузгодженості. За цієї умови психологічна культура міститиме складові, які відповідатимуть мотиваційно-потребовій, інтелектуально-почуттєвій й поведінково-вольовій сферам особистості.

Проведений теоретичний аналіз надав можливість розробити модель психологічної культури керівника закладу освіти. *Модель психологічної культури педагогічних та науково-педагогічних працівників освіти* повинна включати мотиваційно-потребову, інтелектуально-почуттєву й поведінково-вольову складові. Вона є складною динамічною системою, змістові й структурні складові якої постійно й безперервно взаємодіють і при сприятливому розвитку

особистості розширюються, збагачуються, об'єднуються в більш складні особистісні утворення (рис.1).

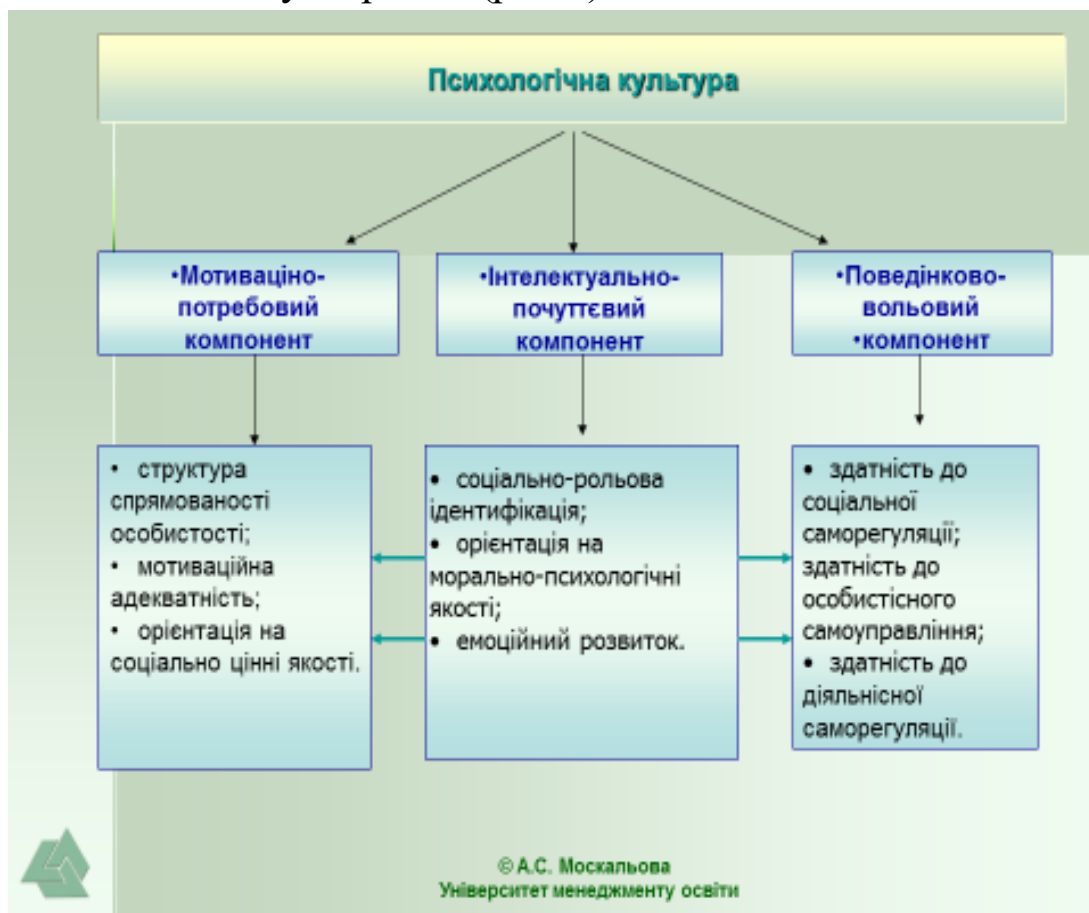

Рис. 1. Модель психологічної культури керівника закладу освіти.

Специфіка вікового та гендерного аспектів відображена не у структурі, а у змісті компонентів. Разом з тим, ми виходили з того, що нашим завданням не є створення завершеної моделі психологічної культури, а вироблення орієнтиру для роботи з ними, що сприятиме особистісному їх розвитку та професійному становленню керівника закладу освіти.

Вважаємо за необхідне виокремити показники складових психологічної культури керівних кадрів освіти, які б слугували основою для її диференціації, а саме: *мотиваційно-потребовий* – гармонійна структура загальної спрямованості особистості, наявність мотиваційної адекватності керівних кадрів освіти до умов навколишнього середовища, орієнтація на соціально-цінні якості; *інтелектуально-почуттєвий* – соціально-рольова ідентифікація за базовими соціальними показниками, орієнтація на морально-

психологічні якості, стабільність емоційний емоційної сфери, спрямованої на розвиток врівноваженості, толерантності, стриманості; *поведінково-вольовий* виявляється здатністю: до соціальної саморегуляції, до особистісного самоуправління, до діяльнісної саморегуляції.

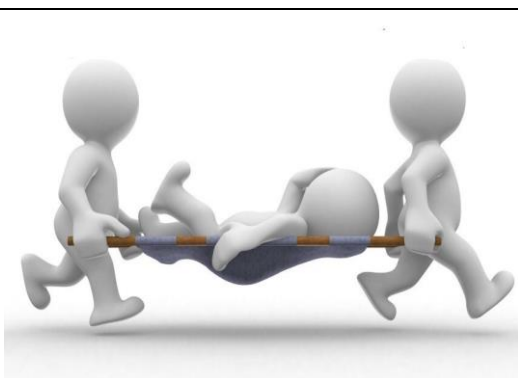
На підставі цього вважаємо виділити рівень вищого прояву психологічної культури (ПК) керівних кадрів освіти, яка полягає у здатності оволодівати, засвоювати, використовувати та спрямовувати у практичній діяльності набуті знання, уміння та навички з метою оптимізації та активізації власних потенціальних можливостей (виражених у зазначених якостях) у процесі життєдіяльності. На підставі цього вважаємо виділити рівні психологічної культури компонентів:

до високого рівня – будуть належати такі керівні кадри освіти у яких переважають показники оптимальної спрямованості складових психологічної культури. Вони в цілому адаптовані до соціуму, характеризуються розвиненою моральною, емоційною, інтелектуальною сферою, адекватним рівнем розвитку самоповаги та соціальної адаптованості. Їх ознаками є: незалежність, впевненість у собі, комунікативність. Вони мають високий рівень соціальної саморегуляції, особистісного самоуправління, діяльнісної саморегуляції;

до середнього рівня психологічної культури належать керівники, у яких показники відходять від оптимуму. Такі керівники не завжди мають стійку активну життєву позицію, наявність резервних сил для того, щоб справитись з негативними ситуаціями. Вони відрізняються завищеним або заниженим рівнем самоповаги, що проявляється у самовпевненості, здатності виявляти елементи демонстративності, інколи суперництва. Їх поведінкова сфера іноді характеризується невірноваженістю, прагненням бути кращою (або не помітною), що іноді призводить до невідповідності рівня домагань реальним можливостям та може сприяти виникненню неадекватної поведінки;

до низького рівня можна віднести таких керівників, у яких виявляється явна дисгармонія соціальної поведінки. Для них характерний недостатній розвиток мотиваційно-потребової, інтелектуально-почуттєвої та поведінково-вольової сфер. Вони погано ідуть на контакт, мають установки, які негативно позначаються на визначенні

життєвої перспективи. Вони бувають або агресивні, або пасивні, схильні до конкурентних дій, дотримуються неефективних дій у конфліктних ситуаціях, поводять себе неконструктивно. Неконструктивність такої позиції полягає в негнучкості поведінкових стереотипів, переважанні екстернального локусу контролю, недостатньої самокритичності.

ДІАГНОСТИЧНИЙ БЛОК

Рівень обізнаності освітян щодо психологічної культури особистості

Анкета № 1. Що я знаю про психологічну культуру.

Мета дослідження : визначити ступінь обізнаності з психологічної культури населення.

Матеріали та обладнання.: бланки анкети, бланки-відповіді, ручка.

Інструкція досліджуваному: “Ви отримали бланки анкети, в яких поставлені запитання з приводу вашої психологічної культури. Будь-ласка, дайте свої відповіді”.

1. Дайте визначення поняттю “психологічна культура особистості” _____

_____

2. Дайте визначення поняттю “психологічна культура підлітка “

---

3. Де ви вперше почули про це поняття?

1 – від друзів; 2 – з періодичних видань; 3 – від колег; 4 – інше.

4. Чи Ви вважаєте за необхідне поглиблювати свою психологічну культуру?

1 – так 2 – ні 3 – важко відповісти

5. Якщо ви вважаєте за необхідне поглиблювати свою психологічну культуру, то поясніть, будь-ласка, для чого вам потрібні ці знання?

1 – психологічна культура є однією з умов здорового способу життя;

2 – для власного розвитку;

3 – для вдалої соціалізації у суспільстві;

4 – для реалізації життєвих цілей;

5 – для ідентифікації особистості у суспільстві;

6 – щоб активно застосовувати у своїй роботі з педагогічним колективом;

7 – щоб самостійно розібратися в життєвій ситуаціях;

8 – хочеться гідно виглядати під час бесід із цих проблем з колегами;

9 – життя вимагає наявності психологічної культури;

10 – інше (напишіть)

6. Якої уваги, як на вашу думку, надає фахова та педагогічна періодика проблемам формування психологічної культури у учасників навчально-виховного процесу (керівники закладів освіти, викладачі (вчителі, керівники гуртків, вихователі), учні (гуртківці), батьки тощо)?

1 – надає значної уваги

2 – мало уваги приділяється цим питанням

3 – важко відповісти;

інше (напишіть) _____

7. Які б Ви визначили головні шляхи поліпшення формування психологічної культури в Україні?

1 – поліпшення процесу формування психологічної культури всіх прошарків населення;

2 – створення єдиної системи державного навчання в освітній галузі з проблем щодо формування психологічної культури;

3 – збільшення матеріального і фінансового забезпечення на видання науково-практичної літератури з даної тематики;

4 – всебічне вивчення наслідків впровадження технологій з формування психологічної культури у учасників навчально-виховного процесу;

5 – створення системи безперервної психологічної освіти

інше (напишіть)- _____

---

8. Скажіть, будь-ласка, що понад усе впливає на усвідомлення Вами необхідності у формуванні психологічної культури?

1 – стосунки в середовищі, де я проживаю і працюю;

2 – засоби масової інформації;

3 – особисті стереотипи стану психологічної культури в тих регіонах, де я знаходився (лась);

4 – діяльність представників політичних та громадських організацій;

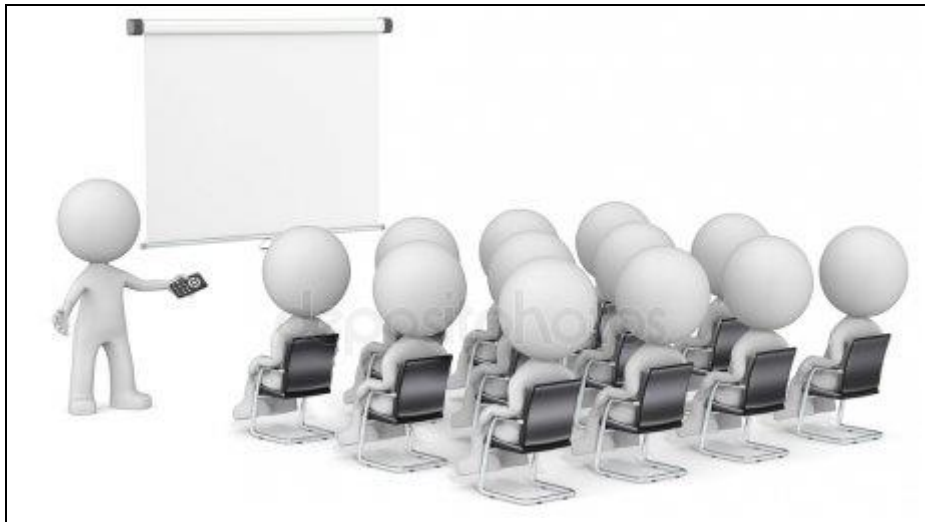
5 – бесіди з поінформованими людьми;

6 – активізація тенденції психологічного безкультур'я в Україні в останні роки;

7 – наукова та науково-популярна література;

8 – фахова та педагогічна література;

інше(напишіть) _____

**Анкета №2.
«Психологічна
культура
особистості»
(модифікована
анкета, автор
Станіслав Сівак)**

1. Чи задоволені ви своєю психологічною підготовкою?

- а) повністю
б) частково
в) дуже мало
г) зовсім незадоволені;
д) інші відповіді.

2. Як часто у вас виникають сумніви щодо правильності власних психологічних здібностей та вчинків?

- а) ніколи не виникають
б) майже ніколи
в) іноді
г) часто;
д) постійно.

3. З ким вам легше спілкуватись? (вказіть пріоритетність)

- а) з учнями та їх батьками; ( )
б) з вчителями (адміністрацією); ( )
в) із своїми батьками, близькими людьми; ( )
г) з малознайомими людьми. ( )

4. Якими психологічними методами ви часто користуєтесь у своєму житті?

- 1). Самооцінка
2). Спостереження
3). Бесіда
4). Експеримент
5). Анкетування
6). Тестування
7). Соціометрія
8). Тренінг
9). Інше

Якими з них володієте?

Більшою мірою	Меншою мірою	Бажаєте оволодіти
1.	1.	1.
2.	2.	2.
3.	3.	3.

Користуючись переліком психологічних методів, виберіть з них ті, якими володієте меншою мірою, більшою мірою, бажаєте оволодіти. Запишіть їх у табличку. Зважте, що під першим номером має бути записаний той метод, уподобання до якого сильніше, під другим – уподобання до якого слабше.

5. Недостатність яких психологічних знань ви гостро відчуваєте і не можете компенсувати в навчальному закладі (школі, ліцеї, гімназії, позашкільній установі)?

6. Яким чином ви намагаєтесь компенсувати дефіцит психологічних знань?

7. Що з прочитаних творів на психологічну тему вам особливо запам'яталось (назва книги чи статті, автор)?

8. Як часто у вас виникають сумніви щодо правильності власних психологічних здібностей та вчинків?

- а) ніколи не виникають
- б) майже ніколи
- в) іноді
- г) часто;
- д) постійно.

9. З ким вам легше спілкуватись? (вказіть пріоритетність)

- а) з учнями та їх батьками; ( )
- б) з вчителями (адміністрацією); ( )
- в) із своїми батьками, близькими людьми; ( )
- г) з малознайомими людьми. ( )

10. Якими психологічними методами ви часто користуєтесь у своєму житті?

- 1). Самооцінка
- 2). Спостереження
- 3). Бесіда
- 4). Експеримент
- 5). Анкетування
- 6). Тестування
- 7). Соціометрія
- 8). Тренінг
- 9). Інше

Якими з них володієте?

Більшою мірою	Меншою мірою	Бажаєте оволодіти
1.	1.	1.
2.	2.	2.
3.	3.	3.

Користуючись переліком психологічних методів, виберіть з них ті, якими володієте меншою мірою, більшою мірою, бажаєте оволодіти. Запишіть їх у табличку. Зважте, що під першим номером має бути

записаний той метод, уподобання до якого сильніше, під другим – уподобання до якого слабше.

11. Недостатність яких психологічних знань ви гостро відчуваєте і не можете компенсувати в навчальному закладі (школі, ліцеї, гімназії, позашкільній установі)?

12. Яким чином ви намагаєтесь компенсувати дефіцит психологічних знань?

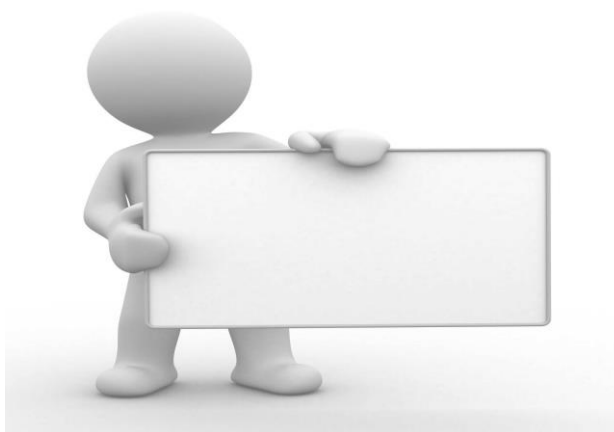
13. Що з прочитаних творів на психологічну тему вам особливо запам'яталось (назва книги чи статті, автор)?

Мотиваційно потребова сфера

Тест на асертивність

Тест призначений для оцінки асертивності - здібності не завдавати шкоди кому-небудь і поважати права інших людей, одночасно усвідомлюючи власні права, уміти говорити «ні», звертатися з проханнями і висувати вимоги, виявляти позитивні і негативні почуття, розпочинати, підтримувати і завершувати розмову.

Інструкція

Обведіть кружечком вибрані Вами відповіді в таких позиціях, наведених у табл. 1

Таблиця 1

Текст опитувальника на асертивність поведінки

Мене дратують помилки інших	так	ні
Я можу нагадати другові про борг.	так	ні
Деколи я говорю неправду.	так	ні
Я спроможний турбуватися сам за	так	ні
Траплялося, що я їздив «зайцем».	так	ні
Суперництво краще за співпрацю.	так	ні
Я часто страждаю через дурниці.	так	ні
Я людина самостійна і достатньо	так	ні
Я люблю всіх, кого знаю.	так	ні
Я вірю в себе і в мене вистачить сил, щоб упоратися з оточними проблемами.	так	ні
Нічого не вдієш, людина завжди повинна бути напоготові, щоб зуміти	так	ні
Я ніколи не сміюся над непристойними жартами.	так	ні
Я визнаю авторитети і поважаю їх.	так	ні

Я ніколи не дозволяю над собою знущатися. Я заявляю протест.	так	ні
Я підтримую всякий добрий почин.	так	ні
Я ніколи не обманюю.	так	ні
Я практична людина.	так	ні
Мене пригноблює сам факт того, що я можу зазнати невдачі.	так	ні
Я згоден із висловом: «Руку допомоги шукай насамперед біля власного плеча».	так	ні
Друзі мають на мене великий вплив.	так	ні
Я завжди маю рацію, навіть якщо інші вважають інакше	так	ні
Я згоден з тим, що важлива не перемога, а участь.	так	ні
Перш ніж що-небудь зробити, добре подумаю, як це сприймуть інші.	так	ні
Я ніколи нікому не заздрю.	так	ні

Обробка й аналіз результатів

Слід підрахувати кількість позитивних відповідей у таких позиціях:

Сума А-1, 6, 1, 11, 13, 18, 20, 23.

Сума Б-2, 4, 8, 10, 14, 17, 19, 22.

Сума В-3, 5, 9, 12, 15, 16, 21, 24.

Найвищий показник отримано в сумі А: Ви маєте уявлення про асертивність, але не дуже-то користуєтеся нею в житті. Ви часто переживаєте невдоволення собою і тими, хто навколо.

Найвищий показник отримано в сумі Б: Ви на правильному шляху і можете дуже добре оволодіти асертивністю. По суті, Ви вже зараз здатні відповідно діяти. Інколи Ваші спроби діяти асертивно перетворюються в агресивність, але це неважливо. Який учень не набивав собі гуль?

Найвищий показник отримано в сумі В: Незважаючи на результати попередніх двох підрахунків, у Вас непогані шанси оволодіти асертивністю, оскільки у Вас склалася думка про себе і свою поведінку. Ви оцінюєте себе реалістично, а це хороша база для оволодіння певною навичкою, необхідною у контактах з іншими.

Якнайменший показник отримано в сумі А: Те, що Вам не вдається скористатися багатьма життєвими шансами, - не трагедія. Важливо навчитися

жити в згоді з собою і знати, що потрібно робити.

Якнайменший показник отримано в сумі В: Асертивності можна навчитися. Як сказав С. Лек: «Тренування - це все, навіть цвітна капуста - всього-на-всього добре вимуштрувана білокачанна».

Якнайменший показник отримано в сумі В: Ось це вже проблема. Ви переоцінюєте себе і поводитесь не зовсім щиро. Йдеться навіть не стільки про самообман, скільки про те, що Ви бачите себе в кращому світлі. Бажано поміркувати над собою.

Інтелектуально почуттєва сфера

Методика діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності (Д. Рассела і М. Фергюсон)

Інструкція

Вам пропонується низка тверджень. Розгляньте послідовно кожне й оцініть з погляду частоти їхнього прояву стосовно до Вашого життя за допомогою чотирьох варіантів відповідей: «часто», «іноді», «рідко», «ніколи». Обраний варіант відзначте в табл. 1 знаком «+».

Таблиця 1

Текст опитувальника суб'єктивного відчуття самотності

Твердження	Часто	Іноді	Рідко	Ніколи
1. Я нещасливий, коли займаюся багатьма справами наодинці				
2. Мені ні з ким поговорити				
3. Для мене нестерпно бути таким самотнім				
4. Мені не вистачає спілкування				
5. Я відчуваю, начебто ніхто насправді не				

розуміє мене				
6. Я перебуваю в очікуванні, що люди зателефонують або напишуть мені				
7. Немає нікого, до кого я міг би звернутися				
8- Я зараз більше ні з ким не близький				
9. Ті, хто мене оточує, не поділяють моїх інтересів та ідей				
10. Я відчуваю себе покинутим				
11. Я не здатний бути розкутим і спілкуватися з тими, хто мене оточує				
12. Я відчуваю себе зовсім самотнім				

Твердження	Часто	Іноді	Рідко	Ніколи
13. Мої соціальні стосунки і зв'язки поверхневі				
14. Я вмираю від туги за компанією				
15. Насправді, ніхто як слід не знає мене				
16. Я відчуваю себе ізольованим від інших				
17. Я нещасливий, адже мною знехтували інші				
18. Мені важко знаходити собі друзів				
19. Я відчуваю себе виключеним та ізольованим іншими				
20. Люди навколо мене, але не зі мною				

Обробка й аналіз результатів

Підраховується кількість кожного з варіантів відповідей.

Сума відповідей «часто» збільшується **на три**,

«іноді» - **на два**,

«рідко» - на один

«ніколи» - на 0.

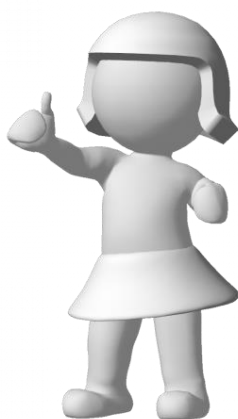
Отримані результати додаються. Максимально можливий показник самотності - 60 балів.

Високий ступінь самотності - від 40 до 60 балів;

від 20 до 40 балів - середній рівень самотності;

від 0 до 20 балів - низький рівень самотності.

Поведінково-вольова сфера

Тест «Який Ви колега?»

Інструкція

Від того, які ми (доброзичливі, щирі, люб'язні, готові допомогти та ін.), залежать не тільки симпатії тих, хто навколо, але й атмосфера на робочому місці. Який Ви колега? Чи подобається Ви іншим, як до Вас ставляться люди? Якщо хочете про це дізнатися, відповідайте на 10 питань цього тесту. На кожне питання виберіть ту відповідь, яка найточніше відповідає Вашій думці.

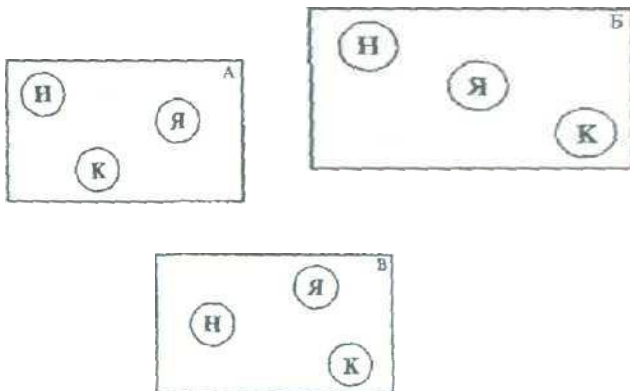
1. Як ставляться Ваші батьки до авторитетних для них людей (лікарі, вчителі та ін.)?

- А. Довіряють їм, вважаючи, що вони знають свою справу.
- Б. Критичне ставлення.
- В. Ставлення до них залежить від їхніх особистісних рис.

2. Співробітник працює дуже повільно і Вам доводиться виконувати за нього роботу. Як Ви це сприймаєте?

- А. Відчуваєте, що Вас використовують (експлуатують), і знижуєте темп.
- Б. Розумієте, що не всі можуть працювати однаково, і допомагаєте колезі.
- В. Намагаєтесь розподілити між собою роботу так, щоб, незважаючи на різницю темпів, вона виконувалася всіма.

3. Із трьох наведених ситуацій (рис. 5.2) виберіть ту, яка правильніше визначає Ваше (Я) ставлення до начальника (викладача) - (Н) /

Рис. 1. Ваше (Я) ставлення до викладача (Н) і однокурсників (К)

колег (однокурсників) - (К).

4. У співробітника якісь неприємності, і він постійно помиляється. Яке Ваше ставлення до нього ?

А. Думаєте, що приватні проблеми треба залишити вдома, і ставитеся до нього без поблажливості.

Б. Пропонуєте: «Зробимо перерву і розкажеш мені, що тебе так непокоїть. Від цього тобі стане легше».

В. «Передай мені ці справи, з якими ти сьогодні не можеш упоратися, я їх зроблю сам».

5. Троє людей на малюнку спілкуються на роботі. Про що розказує співробітниця своєму колезі? (див. рис. 2).

Рис. 2. Спілкування на роботі

А. Кажє, що не дуже добре себе почуває, у неї дуже болить голова.

Б. Про домашні неприємності.

В. Розповідає про неприємну розмову з начальником (викладачем).

б. Яким чином Ви намагаєтесь «перепочити» протягом робочого дня?

А. Робите кілька коротких перерв «на каву».

Б. Розслаблюєтесь дещо довше під час обідньої перерви.

В. Працюєте без перерви, обідаєте «на ходу».

Рис.3 Спєна на роботі

7. Про що свідчить ця сцена? (див. рис. 3). 1 О7

- А. Співробітники говорять про колегу, що стоїть до них спиною.
- Б. Розмовляють про те, що їй взагалі не цікавить.
- В. Ця жінка тут виявилася випадково.

8. Вашій близькій знайомій вдаюся просунути по службі ще й завдяки тому, що вона спокійно і по-діловому довела директору некомпетентність її безпосереднього начальника. Як Ви оцінюєте її поведінку?

- А. Вона досягла успіху ціною іншої людини.
- Б. Не було в цьому нічого поганого - в роботі цінується насамперед компетентність.
- В. Свої зауваження вона повинна була зробити своєму безпосередньому начальникові.

9. Як часто протягом останніх трьох днів Ви говорили щось недоброзичливе про інших, наприклад: «Вона знову одяглася, як папуга».

- А. Жодного разу або один раз.
- Б. 2-4 рази.
- В. 5 разів, а може, й більше.

10. Подруга купила собі нову сукню і хотіла б почути Вашу думку. Сукня Вам не сподобалася. Як Ви реагуєте?

- А. Не бажаю зіпсувати їй настрій і говорю: «Справді красиво». Б. «Мені не подобається, але це справа смаку». В. Не бажаю її образити і одночасно бути нещирою, говорю: «Скажу тобі, коли звикну».

Обробка й аналіз результатів

У табл. позначити вибрані Вами відповіді, а потім підрахувати бали.

Таблиця

Оцінка виконання тесту «Який Ви колега?»

№ питання	А	Б	В
1	2	1	3
2	1	3	2
3	1	2	3
4	1	2	3
5	3	2	1
6	1	3	2
7	1	3	2
8	1	3	2
9	3	2	1
10	1	2	3

25-30 балів. Ви ідеальний співробітник. Усі навколо високо цінують Вашу відвертість і щирість. Не обговорюєте колег за їхньою спиною. Ви завжди готові допомогти, замінити, якщо у когось справді неприємності. Проте іноді дозволяєте іншим використовувати Вас. Усі Вас поважають і люблять. Ви не слухаєте пліток, не заздрите багатству, просто - унікальним...

16-24 бали. Вас любить начальник і більшість колег, можливо, тому, що Вам вдається зберігати хороши настрої, психічну рівновагу. Ви вмієте згладжувати напругу в робочому колективі. Проте чи не дуже поспішно Ви схвалюєте рішення начальства? Не замовчуєте те, що Вам не подобається?

10-15 балів. Коли-небудь Ви ставили собі запитання, чому, незважаючи на солідні знання і професійну кваліфікацію, Ви не відчуваєте симпатії своїх колег? Дуже часто підставою для ворожості є відсутність внутрішньої впевненості у собі - різновиду комплексу неповноцінності. Щоб стати хорошим колегою, Ви повинні вірити в себе, підвищити почуття власної гідності, а тоді й колеги поступово змінять своє ставлення до Вас.

Психологічна культура

О. Мотков. Психологічна культура охоплює комплекс активно-перетворювальних культурно-психологічних намагань і відповідних вмінь. Вона містить систематичне самовиховання культурних намагань та навичок, досить високий рівень повсякденного та ділового спілкування, хорошу психологічну саморегуляцію, творчий підхід до справ, уміння пізнавати й реалістично оцінювати свою особистість.

О.Бодальов. Психологічна культура звертає увагу на вміння розбиратися у психології інших людей, емоційно відгукуватися на їх поведінку і стан, а також застосовувати засоби впливу, що відповідають індивідуально-психологічним особливостям кожного з них.

В.Войтко говорить, що психологічна культура вчителя – це система антропологічних, психологічних, педагогічних знань, умінь і навичок вчителя, його особлива здатність розуміти психіку інших людей, спілкуватися з ними. Передумовами психологічної культури вчителя є особистісна та світоглядна зрілість, внутрішня налаштованість на виховну діяльність. Уміння відчувати настрій дитини, її внутрішній світ, поважати гідність дитини як особистості, високе довір'я і справжня любов до дітей, уміння щедро ділитися з дітьми знаннями, емоційною наснагою свого серця – все це також є змістом психологічної культури

© А.С. Москальова

Університет менеджменту освіти

Психологічна культура

Н.Чепелєва. Визначає психологічну культуру вчителя як спосіб мислення, що базується на системі теоретичних знань з психології і виявляється в здатності використовувати ці знання, оперувати ними у практичній діяльності у процесі прийняття рішень за конкретних обставин у ситуаціях спілкування.

С.Мартиненко. Зазначає, що психолого-педагогічна культура вчителя, крім знань, містить систему специфічних умінь і навичок, де на першому місці повинні бути психологічні уміння спілкування з дітьми. Автор виділяє такі специфічні психологічні уміння, необхідні педагогам сучасної школи:

- відчувати емоційний стан, настрої дитини;
- делікатно і ненав'язливо формувати духовний світ учнів;
- поставити вимоги, не ображаючи; суворо спитати, не принижуючи при цьому людської гідності;
- відрегулювати оптимальний морально-психологічний клімат у дитячому колективі;
- поважати гідність маленької людини й громадянина, бути справедливим і чесним, навіть у тих випадках, коли гостро зачеплене особисте "Я";
- зберігати перед дітьми витримку;
- бути готовим визнати свою помилку; при необхідності вибачитися перед учнем;
- бути з дітьми відвертими, поділяти їхні невдачі, тривоги, горе;
- виховувати дітей чесними, вольовими, справжніми громадянами Української держави.

На думку В.Рибалка, психологічна культура практичного психолога – розуміється як соціально, онтологічно та внутрішньо детермінований рівень засвоєння, використання та функціонування психологічних цінностей, в якості яких виступають ефективні психологічні знання, вміння навички, здібності до високопрофесійної психологічної діяльності психолога. Для більш повного розуміння сутності професійної діяльності психолога у просторі психологічної культури, науковець пропонує виділити шість рівнів розвитку психологічної культури:

Шість рівнів розвитку психологічної культури (за В.Рибалко):

Рівень психологічного безкультур'я, який характеризується відсутністю у значної частини населення психологічних знань, умінь, здібностей.

Низький рівень розвитку психологічної культури (ПК) – з помірним проявом у деякої частини населення безсистемних психологічних знань і умінь.

Середній рівень розвитку ПК – за наявності у невеликої частини суспільства

Високий рівень розвитку ПК – при наявності у певних особистостей стійкої і дієвої системи психологічних знань, умінь, навичок, здібностей.

Вищий рівень розвитку ПК, що формується в процесі професійного засвоєння психологічних знань, умінь, здібностей в умовах спеціального психологічного навчання і професійної підготовки у ВНЗ.

Найвищий рівень розвитку ПК як наслідок професійної діяльності підготовленого психолога.

Підсумовуючи, можна зазначити, що змістовний розгляд різних проявів психологічної культури, що інтегрується в загальну культуру особистості, умовно можна здійснювати на двох рівнях: загальному та конкретному. Загальний – охоплює всі сфери життя та проявів людини, а саме: можливості особистості (знання, вміння, навички), психічні процеси (сприймання, пам'ять, мислення, уяву тощо). Конкретний – безпосередньо обслуговує міжособистісні стосунки та конкретні життєві потреби. До них можна віднести: ставлення до навколишнього середовища, спрямованість особистості, ціннісні орієнтації, потреби, інтереси, мотиви, стиль поведінки, діяльності. Крім того, в контексті розгляду психологічної культури виявляють: культуру мислення, перцептивну культуру, культуру діяльності, культуру поведінки, культуру спілкування, культуру самоуправління.

Отже, психологічна культура – це не стільки природна риса особистості, скільки результат формування певних психологічних якостей особистості, який нерозривно пов'язаний з розвитком загальної культури особистості (як інтеграція духовних цінностей, зразків поведінки, загальнолюдської культури). Психологічно культурною особистості можна вважати таку, в якій органічно поєднані психологічні знання, кращі риси характеру і психологічна готовність (установки) діяти культурно (висока культура поведінки, вчинків, співіснування тощо).

Орієнтиром для цього має бути вдало підібрана модель психологічної культури, яка науково визначена та методично обґрунтована.

Зміст і структура психологічної культури керівних кадрів освіти

Враховуючи той факт, що у психологічній літературі сутність феномену психологічної культури відрізняється різноманітністю та неоднозначністю, спробуємо розробити відповідну модель. Виходячи з проведеного аналізу досвіду вітчизняних та зарубіжних психологів, психологічна культура буде розглядатися нами як важлива складова

загальної людської культури, як взаємозв'язок між внутрішнім психічним світом особистості та світом зовнішнім, предметним, соціальним. *Психологічна культура у теоретичному аспекті* – це цілісна система психологічних знань, умінь, і навичок, які допомагають людині розкрити власні, зрозуміти особистісні якості інших осіб у процесі міжособистісних та партнерських відносин, викликають інтерес та бажання до навчання, допомагають бути стриманими, толерантними, виваженими. Під *психологічною культурою в практичному аспекті* розуміється складне системне утворення, яке, виступаючи як результат інтеграції когнітивних, афективних, поведінкових компонентів особистості, надалі визначає якість їх перебігу і забезпечує: адекватне сприймання оточуючих і самосприймання; доцільність емоційного реагування на внутрішні та зовнішні чинники; оптимальність поведінки та вчинків відповідно до зовнішніх та внутрішніх обставин життєдіяльності. **Психологічна культура педагогічних та науково-педагогічних працівників** буде розглядатися нами як інтегративна складова особистості, яка об'єднує у собі знання про оптимальні способи міжособистої взаємодії, соціально доцільну систему мотивації, характеризується ефективністю, конструктивністю діяльності (зовнішньої та внутрішньої) та нерозривно пов'язана з розвитком загальної культури особистості (як інтеграція духовних цінностей, зразків поведінки, загальнолюдської культури), рівень якої визначається не стільки змістом окремих складових, скільки ступенем взаємодоповненості та взаємоузгодженості. За цієї умови психологічна культура міститиме складові, які відповідатимуть мотиваційно-потребовій, інтелектуально-почуттєвій й поведінково-вольовій сферам особистості.

Проведений теоретичний аналіз надав можливість розробити модель психологічної культури керівника закладу освіти. *Модель психологічної культури педагогічних та науково-педагогічних працівників освіти* повинна включати мотиваційно-потребову, інтелектуально-почуттєву й поведінково-вольову складові. Вона є складною динамічною системою, змістові й структурні складові якої постійно й безперервно взаємодіють і при сприятливому розвитку

особистості розширюються, збагачуються, об'єднуються в більш складні особистісні утворення (рис.1).

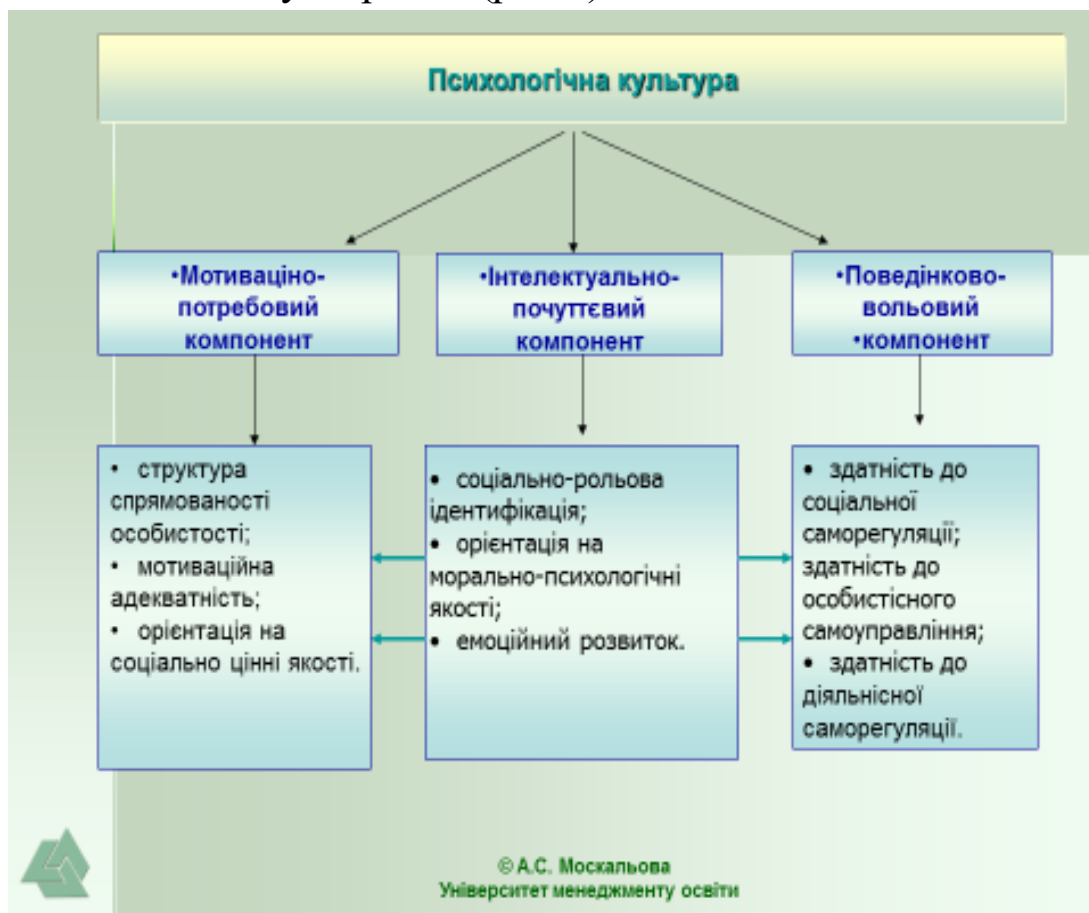

Рис. 1. Модель психологічної культури керівника закладу освіти.

Специфіка вікового та гендерного аспектів відображена не у структурі, а у змісті компонентів. Разом з тим, ми виходили з того, що нашим завданням не є створення завершеної моделі психологічної культури, а вироблення орієнтиру для роботи з ними, що сприятиме особистісному їх розвитку та професійному становленню керівника закладу освіти.

Вважаємо за необхідне виокремити показники складових психологічної культури керівних кадрів освіти, які б слугували основою для її диференціації, а саме: *мотиваційно-потребовий* – гармонійна структура загальної спрямованості особистості, наявність мотиваційної адекватності керівних кадрів освіти до умов навколишнього середовища, орієнтація на соціально-цінні якості; *інтелектуально-почуттєвий* – соціально-рольова ідентифікація за базовими соціальними показниками, орієнтація на морально-

психологічні якості, стабільність емоційний емоційної сфери, спрямованої на розвиток врівноваженості, толерантності, стриманості; *поведінково-вольовий* виявляється здатністю: до соціальної саморегуляції, до особистісного самоуправління, до діяльнісної саморегуляції.

На підставі цього вважаємо виділити рівень вищого прояву психологічної культури (ПК) керівних кадрів освіти, яка полягає у здатності оволодівати, засвоювати, використовувати та спрямовувати у практичній діяльності набуті знання, уміння та навички з метою оптимізації та активізації власних потенціальних можливостей (виражених у зазначених якостях) у процесі життєдіяльності. На підставі цього вважаємо виділити рівні психологічної культури компонентів:

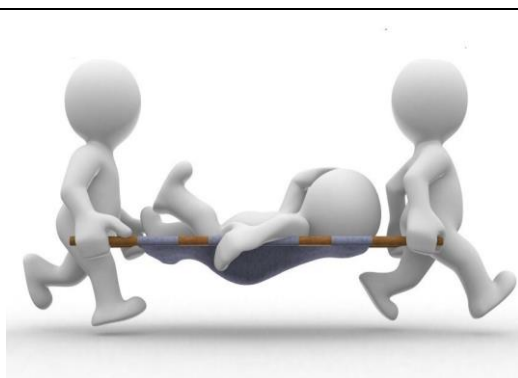

до високого рівня – будуть належати такі керівні кадри освіти у яких переважають показники оптимальної спрямованості складових психологічної культури. Вони в цілому адаптовані до соціуму, характеризуються розвиненою моральною, емоційною, інтелектуальною сферою, адекватним рівнем розвитку самоповаги та соціальної адаптованості. Їх ознаками є: незалежність, впевненість у собі, комунікативність. Вони мають високий рівень соціальної саморегуляції, особистісного самоуправління, діяльнісної саморегуляції;

до середнього рівня психологічної культури належать керівники, у яких показники відходять від оптимуму. Такі керівники не завжди мають стійку активну життєву позицію, наявність резервних сил для того, щоб справитись з негативними ситуаціями. Вони відрізняються завищеним або заниженим рівнем самоповаги, що проявляється у самовпевненості, здатності виявляти елементи демонстративності, інколи суперництва. Їх поведінкова сфера іноді характеризується невірноваженістю, прагненням бути кращою (або не помітною), що іноді призводить до невідповідності рівня домагань реальним можливостям та може сприяти виникненню неадекватної поведінки;

до низького рівня можна віднести таких керівників, у яких виявляється явна дисгармонія соціальної поведінки. Для них характерний недостатній розвиток мотиваційно-потребової, інтелектуально-почуттєвої та поведінково-вольової сфер. Вони погано ідуть на контакт, мають установки, які негативно позначаються на визначенні

життєвої перспективи. Вони бувають або агресивні, або пасивні, схильні до конкурентних дій, дотримуються неефективних дій у конфліктних ситуаціях, поводять себе неконструктивно. Неконструктивність такої позиції полягає в негнучкості поведінкових стереотипів, переважанні екстернального локусу контролю, недостатньої самокритичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Балл Г.О. Категорія «культура особистості» в аналізі гуманізації загальної та професійної освіти /Г.О. Балл // Педагогіка і психологія професійної освіт: результати досліджень і перспективи: Зб. наук. Праць; за ред. І.А. Зязюна та Н.Г. Ничкало. – К., 2003. – С. 51-61.

2. Колмогорова Л.С. Становление психологической культуры школьника / Л. С. Колмогорова // Вопросы психологии. – 1991. –№1. – С.37-41.

3. Обозов Н.Н. Психологическая культура взаимных отношений / Н.Н. Обозов. – М. : Знание, 1986. – 47 с.

4. Рибалко В.В. Психологічна культура особистості у професійній підготовці та діяльності практичного психолога / В.В. Рибалко // Проблеми підготовки і підвищення кваліфікації практичного психолога у вищих навчальних закладах: Мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф. (16-17 травня 2002) / За ред. С.Д. Максименка; Інс-т психології ім. Г.С.Костюка; Тернопільський експериментальний інс-т педагогічної освіти. – Тернопіль, 2002. – С. 29 -32.

5. Семиченко В.А. Опыт системно-структурного моделирования сложных объектов в психолого-педагогических исследованиях /

В. А. Семиченко // Проблеми сучасної педагогічної освіти: Зб. наук. статей. – Сер. : Педагогіка і психологія. – К. : Пед. преса, 2003. – Вип.5. – С. 253-266.

6. Семиченко В.А. Пути повышения эффективности изучения психологии: Учеб. Пособие / В.А. Семиченко. – К. : Магістр-S, 1997. – 120 с.

7. Туриніна О.Л. Проблеми формування психологічної культури у старшокласників /О. Л. Туриніна // Проблеми вищої педагогічної освіти : зб. матеріалів Міжнар. конф. – Тернопіль. – 2000. – С. 27-34.

ГЛОСАРІЙ

Психологічна культура у теоретичному аспекті – це цілісна система психологічних знань, умінь і навичок, які допомагають людині розкрити власні та зрозуміти особистісні якості інших осіб у процесі міжособистісних та партнерських відносин, викликають інтерес та бажання до навчання, допомагають бути стриманими, толерантними, виваженими.

Психологічна культура у практичному аспекті розуміється як складне системне утворення, яке, виступаючи як результат інтеграції мотиваційно-потребового, інтелектуально-почуттєвого та поведінково-вольового компонентів, надалі визначає якість їх перебігу і забезпечує: адекватне сприймання оточуючих і самосприймання; доцільність емоційного реагування на внутрішні та зовнішні чинники; оптимальність поведінки та вчинків, відповідно до зовнішніх та внутрішніх обставин життєдіяльності.

Психологічна культура особистості – це інтегративна складова особистості, що нерозривно пов'язана з розвитком її загальної культури (як інтеграція духовних цінностей, зразків поведінки тощо), об'єднує у собі знання про оптимальні способи міжособистої взаємодії, характеризує особистість як гармонійно спрямовану, мотиваційно адекватну, орієнтовану на соціально цінні морально-

психологічні якості суспільства, забезпечує емоційну врівноваженість, соціально-рольову ідентифікацію, здатність до соціальної саморегуляції, особистісного самоуправління, діяльній саморегуляції.

Психологічна культура освітянина являє собою систему психологічних знань і здатності їх використовувати відповідно до властивостей особистості, високих морально-етичних норм і духовних цінностей (психологічна компетентність + особистісне зростання).

Основні теорії і концепції, що становлять методичне підґрунтя вивчення культури:

- монолійна (мономодальна) концепція розвитку культури; – в основі всіх монолінійних концепцій лежить уявлення про процес еволюції духовного складника людської цивілізації як про рух від простого до складного, менш досконалого до більш досконалого;

- концепція культурно-історичних циклів – культура розглядається як певний живий організм з визначеними просторово – часовими параметрами. Представники даної теорії – Тойнбі, П.Сорокін, О.Шпенглер, – кожен по – своєму вказували на нові підходи у новій світоглядній ситуації, що спричинена переосмисленням і переоцінкою ролі людини у складних і суперечливих економіко-політичних і соціокультурних процесах періоду свого життя;

- ігрова теорія Гейзінги – в основі якої є твердження Гейзінга, що культура виникає та розвивається у процесі гри. У грі, на думку Гейзінги, людина виражає своє ставлення до життя і світу, яке проявляється, зокрема, як надмірність енергії.

- психоаналітична концепція культури будується на дослідженнях З.Фрейда, де об'єктом психоаналітичних досліджень стає культура в різноманітних проявах. Так з'явилась відповідна течія психоаналізу – культурологічна. Праці

М.Мід, Е.Фрома, Г.Саллівена, К.Хорні та ін. відкривають нове

бачення конфлікту між людиною як біологічною істотою і культурою як продуктом її сублимації, тобто трансформації негативної енергії, що нагромаджується в глибинах людської психіки, індивідуального і колективного несвідомого. Різні моделі зв'язку між культурами та психікою людини вивчав К.Юнг. Його праці тісно пов'язані з проблематикою антропологічного та культурологічного характеру. Такі поняття, як “архетип”, “колективне несвідоме”, стали класикою психологічної антропології та психоаналітичної культурології. До сучасних авторів, які займаються розробкою психоаналітичних концепцій культури, можна віднести С. Грофа, Р.Мея та ін.

Технологія розвитку психологічної культури містить послідовне вирішення ряду проблем: оволодіння окремими базовими поняттями та знаннями з психології; усвідомлення психологічних знань у повсякденних життєвих ситуаціях; оперування психологічними термінами шляхом екстраполяції отриманих знань; набуття комунікативних умінь та навичок на основі поглибленого розуміння психології – власної та інших; формування потреб в оптимізації процесу само-вивчення, самооцінки, самосприймання (інтроспекції, рефлексії); корекція власного характеру, поведінки, згідно з цінностями та метою життєвої програми; здатність приймати морально виважені самостійні рішення у складних ситуаціях; самоуправління на основі поточної життєдіяльності; стратегічне життєве самовизначення.

